

Prof. dr hab. Zofia CHYRA-ROLICZ
Instytut Historii
Uniwersytet w Siedlcach
ORCID 0000-0002-0868-1205

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego, *Kobiety w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w latach 1846-1914*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Szwarca, Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Warszawa 2026, ss.481, tab. 12.

Recenzowana rozprawa Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego wpisuje się w popularny w ostatnich dekadach nurt badań dziejów aktywności polskich kobiet w dziedzinie społeczno-politycznej i kulturalnej w różnych epokach, badań rozwijanych w wielu ośrodkach akademickich kraju, w nawiązaniu do prowadzonych zagranicą interdyscyplinarnych „studiów kobiecych”. Praca nawiązuje do cyklu publikacji o aktywności kobiet na różnych polach: świata polityki, kultury, rekreacji, powstających od lat 90. ubiegłego wieku w kręgu seminarium śp. Pamięci prof. Anny Żarnowskiej w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, którego Promotor tej rozprawy – prof. dr hab. Andrzej Szwarc był współorganizatorem, autorem licznych artykułów i redaktorem naukowym.

1/. Wybór tematu.

Autor podjął się przedstawienia losów więźniarek, ich egzystencji i martyrologii w Cytadeli Warszawskiej w latach 1846-1914, sięgając niejednokrotnie od okresu wcześniejszego. Ramy chronologiczne rozprawy obejmują okres od 1846 r., gdy pojawiła się pierwsza kobieta uwięziona w Cytadeli – aż po wybuch I wojny światowej latem 1914 r., chociaż okupacja rosyjska zwinięta została w sierpniu następnego roku i pociągnęła za sobą ewakuację instytucji (i archiwaliów!) w głąb wycofującego się państwa zaborczego. Temat badań Autora przedstawiony został na bardzo szerokim tle porównawczym.

Temat ten nie doczekał się jeszcze syntetycznego ujęcia, chociaż mamy już dużo cząstkowych relacji, listów, wspomnień samych uwięzionych i opracowań o różnym charakterze. Mamy więc w tej rozprawie niejako portret zbiorowy kobiet uwięzionych z różnych powodów i różnego pochodzenia społecznego w ciągu bez mała siedmiu dekad pogłębiającej się rusyfikacji, wzmagającego się ucisku narodowościowego po klęskach zrywu niepodległościowego i rewolucji 1905-1907 r., początków ruchu robotniczego i narodowego. To obraz części społeczeństwa, ukazujący ówczesną stratyfikację społeczną od elity inteligencko – ziemiańskiej i

mieszczańskiej, drobnomieszczaństwa, sfery robotniczej aż po kryminalny margines kobiet „upadłych”.

2/. Problem badawczy, podstawowe założenia, hipotezy i pytania badawcze.

Autor postawił sobie szeroko nakreślone problemy badawcze (podane na s. 15), ujmując zarówno funkcjonowanie aparatu carskich represji, analizy kryminalno - więzienne jak i warunki bytowe uwięzionych. Oto zasadnicze pytania, na które Autor próbował znaleźć odpowiedź, wokół których koncentrował się Jego trud badawczy:

1. *Jakie organy śledczo-sądowe powoływane przez władze carskie na podstawie jakich regulacji prawnych decydowały o dalszych losach uczestniczek organizacji niepodległościowych i rewolucyjnych i jak wyglądały stosowane przez te organy metody?*

2. *Jakie formy działalności antyrządowej sprawiały, iż kobiety osadzano w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w latach 1846-1914?*

3. *Czy system kar stosowanych w XIX i na początku XX wieku wobec więźniów politycznych z punktu widzenia caratu był adekwatny do stopnia szkodliwości popełnianych przez nich czynów?*

4. *W jaki sposób stan sanitarne oraz warunki wyżywienia mogły wpłynąć na kondycję zdrowotną więźniarek X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej?*

Autor posługiwał się głównie tradycyjnymi dla historyka metodami badawczymi – kwerendami źródłowymi i ich krytyczną analizą, zastosował także metodę komparatystyczną na bardzo szerokim tle uwarunkowań prawnych, społecznych, psychologicznych, etnograficznych, obyczajowych. Dobór metod badawczych jest prawidłowy, umożliwiający szerokie spojrzenie interdyscyplinarne.

2/. Baza źródłowa rozprawy

Podstawę źródłową recenzowanej rozprawy stanowią głównie źródła archiwalne, bardzo zróżnicowane o zróżnicowanym charakterze z zasobów, AGAD, AAN, AP m. st. Warszawy oraz archiwa zakładowe b. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego i Muzeum Niepodległości.

W AGAD Autor prowadził kwerendy zespołach: Audytoriatu Polowego Wojsk w Królestwie Polskim, Kancelarii Generał-Gubernatora Warszawskiego, Prokuratora Warszawskiej Izby Sądowej, Stałej Komisji Wojenno-Śledczej oraz Tymczasowej Komisji Wojenno-Śledczej oraz Zarządzie Generał Policmajstra w Królestwie Polskim.

W warszawskim AP (oddział w Milanówku) kwerenda objęła zespoły Kancelarii Gubernatora Warszawskiego, Warszawski Gubernialny Zarząd Żandarmerii, Wydziały Więzienne Warszawskiego Rządu Gubernialnego i Warszawskie Więzienie Żeńskie.

W AAN Autor obficie wykorzystał zbiór akt X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej oraz archiwalia byłego Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego oraz Muzeum Niepodległości. Szczególne cenne jest wykorzystanie i wprowadzenie do obiegu naukowego danych z niepublikowanej obszernej kartoteki więźniów (obejmującej zarówno kobiety i mężczyzn) X Pawilonu Cytadeli.

Archiwalia, stanowiące jądro tej pracy, wzbogacają edycje 12 kodeksów karnych, liczne (75 pozycji) źródła drukowane (wybory źródeł i opracowań z epoki), 61 tytułów pamiątek i wspomnień, 15 tytułów polskiej prasy.

Autor przeprowadził także kwerendy zagraniczne w Rosji, m. in. w Archiwum Głównym Federacji Rosyjskiej, Rosyjskim Archiwum Wojskowo-Historycznym w Moskwie oraz Centralnym Państwowym Archiwum w Leningradzie (Sankt Petersburgu). Szkoda, że poza możliwościami prowadzenia kwerend pozostały archiwa białoruskie i ukraińskie.

3/. Wykorzystanie literatury naukowej

Problemy badawcze sprecyzowane wyżej przez Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego rozpatrywane są na bardzo szerokim tle porównawczym, w odniesieniu do szczegółowej literatury naukowej, opracowań z dziedziny nauk prawnych, penitencjarnych, psychologicznych, socjologicznych, medycznych, etnograficznych. Imponujący jest wykaz opracowań podany na 51 stronach (s. 428-479), zawiera aż 645 (!) publikacji w jęz. polskim, rosyjskim, angielskim – pochodzących z badanej epoki aż po współczesne prace. Wykorzystane zostały także informacje z encyklopedii i słowników biograficznych z PSB na czele. Tu może budzić wątpliwość zakwalifikowania przynajmniej części tej literatury przedmiotu [przynajmniej współczesnej] do źródeł. Uzupełnia ten imponujący wykaz także 8 pozycji netografii.

Liczne publikacje historyczne, dawne i współczesne, także publikacje o tematyce penitencjarnej, socjologicznej i medycznej, umożliwiły spojrzenie interdyscyplinarne, bardzo szeroki kontekst badań i odniesienia porównawcze.

4. Struktura rozprawy

Efekty wielostronnych poszukiwań źródłowych przedstawił Autor w rozprawie, skonstruowanej w ujęciu problemowym-chronologiczno. Obok wstępu i zakończenia składa się ona ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia oraz obszernej bibliografii, wykazu skrótów, streszczenia i 12 tabel.

We wstępie Autor zarysował ramy swoich badań i postulaty badawcze rozważane na szerokim tle przeobrażeń więziennictwa nie tylko w zaborze rosyjskim, lecz również w odniesieniu do tendencji zachodnio- europejskich,

Rosji i Stanów Zjednoczonych. Przedstawił dotychczasowy stan badań i omówił bazę źródłową, literaturę przedmiotu i strukturę rozprawy.

W rozdziale I zatytułowanym *W kręgu aparatu represji* Autor przedstawił skrótkowo historię miejsca swych rozważań - X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Omówione zostały tu regulacje prawne (kolejne kodeksy i rozporządzenia) uwarunkowania i funkcjonowanie organów śledczych, sądowych, wojskowo-policyjnych.

Rozdz. II zawiera katalog wykroczeń i przestępstw politycznych dokonywanych w XIX w. i na początku XX wieku, klasyfikacje czynów karalnych dokonanych przez uwięzione kobiety w oparciu o kompleksową analizę kartoteki (kart osobowych) więźniów X Pawilonu Cytadeli, uzupełnioną informacjami z pamiętników i obfitej literatury przedmiotu. Autor dokonał tu analizy z rozróżnieniem na 4 okresy: tzw. „nocy paskiewiczowskiej” i początków panowania Aleksandra II (1833-1860); Powstania Styczniowego i okresu popowstaniowego (1867-1904), lat represji za udział w początkach ruchu robotniczego (1873-1904), czasu rewolucji 1905-1907 oraz okresu represji porewolucyjnych (1907-1914).

Rozdz. III charakteryzuje kary i środki zapobiegawcze stosowane wobec uwięzionych kobiet, także wobec kobiet wydalanych poza granice Królestwa Polskiego, zsyłanych na Syberię lub do guberni Rosji europejskiej, dla których pobyt w X Pawilonie był wstępem dalszej drogi męczeństwa.

Rozdz. IV przedstawia warunki egzystencji w tym więzieniu, takie jak traktowanie podczas przesłuchań i rewizji osobistych, warunki sanitarne i żywienia, codzienność więzienna., głównie na podstawie wspomnień. Znalazło się tu miejsce także na problematykę zdrowia fizycznego i psychicznego więźniarek, wpływające na powstawanie i rozwój chorób.

W stosunkowo krótkim zakończeniu (ss. 6) Autor podsumował swoje wcześniejsze badania, skupiając uwagę na przemianach organizacyjnych i zróżnicowaniu statusu prawno-organizacyjnego instytucji wojskowo-policyjnych w warszawskiej Cytadeli, postępującym zaostrzaniu sankcji wobec więźniów wraz z zaostrzeniem kursu politycznego, represji wobec polskiego społeczeństwa. Cenne są zwłaszcza informacje o stopniowym z czasem, zwiększaniu się udziału kobiet i ich swoistej emancypacji w różnych formach „walki czynnej” z zaborcą. Towarzyszyło temu poszerzanie się udziału pań, pochodzących nie tylko z elity społecznej, lecz także niższych warstw nieuprzywilejowanych (mieszczaństwa, drobnomieszczaństwa, warstwy robotniczej). Autor odtworzył losy uwięzionych i skazanych kobiet, przedstawił także bardzo wysoką cenę utraty zdrowia a nawet i życia w wyniku zaangażowania w walkę polityczną, zwalczania caratu i carskich represji. To bardzo cenny obraz martyrologii polskich kobiet z różnych warstw społecznych, ich wkładu w dzieło odzyskiwania niepodległości i

kształtowanie się politycznych partii i orientacji niepodległościowej społeczeństwa.

W tekście pracy Autor zamieścił 12 tabel podających liczbę uwięzionych kobiet według przyjętego w tej pracy podziału chronologicznego oraz rodzaje przestępstw i egzekwowanych kar.

Rozprawa Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego została bogato udokumentowana, zaopatrzona w 1649 przypisów. W tak obszernej rozprawie przydałyby się także indeksy nazwisk i miejscowości, co powinno być uwzględnione przy ewentualnej publikacji tej rozprawy.

5/. Konkluzja końcowa

Pytania badawcze postawione we wstępie rozprawy uzyskały pozytywne odpowiedzi, które zostały w pełni udokumentowane. Autor wypełnił postawione sobie zadania badawcze. Rozprawa doktorska Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego przedstawia w sposób syntetyczny martyrologię grona kobiet zróżnicowanego pochodzenia narodowego i pochodzenia społecznego, orientacji politycznej, uwięzionych w warszawskiej cytadeli z różnych powodów, nie tylko politycznych, niepodległościowych, ukazując bardzo szerokie tło obyczajowe społeczeństwa, nie tylko elity (intelektualnej, towarzyskiej), lecz również niższych warstw społecznych, drobnomieszczaństwa, osób z marginesu społecznego. Zawiera niejako obraz życia codziennego Królestwa Polskiego drugiej połowy XIX w. aż po kres „la belle epoque” widziany w krzywym zwierciadle wewnątrz i spoza krat carskiego więzienia. To kopalnia wiadomości o życiu zniewolonego społeczeństwa i dojrzewaniu do działalności narodowej i społecznej kobiet z różnych warstw społecznych.

Recenzowana rozprawa wykazuje na bardzo dobre opanowanie warsztatu badawczego historyka. Oprócz tradycyjnych dla historyka metod badawczych – kwerend źródłowych i ich krytycznej analizy, Autor zastosował także metodę komparatystyczną, wykorzystując ustalenia innych dyscyplin naukowych. Konstrukcja pracy jest odpowiednia, logiczna i przejrzysta, umożliwia dobrą prezentację i analizę bogatego materiału źródłowego. Praca została zaopatrzona w wymagany aparat naukowy, jest dobrze udokumentowana, napisana w sposób komunikatywny, dobrze pod względem stylistycznym. Niski stopień podobieństwa do innych tekstów, stwierdzony w załączonym raporcie antyplagiatowym, potwierdza oryginalność tej rozprawy i twórczy wkład Autora w opracowanie tego tematu.

Recenzowana rozprawa Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego bez wątpienia spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim pod względem merytorycznym i formalnym, określonym w art. 13 ust. *Ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*, oraz ze zmianami w związku z art. 179 *Ustawy z dn. 3 lipca*

2018 r.- przepisami wprowadzającymi ustawę - *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. 2018, poz. 1669 z późniejszymi zmianami).

Rozprawa zasługuje na publikację w całości oraz zgłoszenie do odpowiedniego konkursu ogólnopolskiego, ewentualnie resortowego (szkolnictwa wyższego). Niezbędne byłoby zaopatrzenie tej publikacji, oprócz indeksu nazwisk, także w indeks miejscowości oraz ilustracje.

Stawiam wniosek o dopuszczenie Pana mgr Bartłomieja Sokołowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/ - / Prof. dr hab. Zofia Chyra-Rolicz

Warszawa, dn. 4 sierpnia 2026 r.